

Monika Krakowiak-Drzewiecka

University of Economics in Katowice

Faculty of Management

e-mail: monika.drzewiecka@ue.katowice.pl

Badanie instytucji: dylematy, metody, doświadczenia

Research on institutions: dilemmas, methods, experiences

The paper is an opinion on the academic discussion concerning research on institutions. Its purpose is to describe the complexity of the categories of institutions and the consequences this has on research. The article is divided into three main parts. The first part presents the problem of conceptualizing the category of institution. The second part focuses on the methodical basis of measuring institutions. The third part presents examples of empirical research in this field.

Keywords: institutionalism, institutions, research on institutions.

JEL Classification: B40, B52

1. Wprowadzenie

Teza o aktualności i ważności badań instytucji społecznych właściwie nie wymaga już udowadniania. Rosnąca liczba opracowań z zakresu szeroko pojętego instytucjonalizmu, będąca efektem pracy licznych przedstawicieli nauk społecznych, stanowi świadectwo upowszechnienia się przekonania o fundamentalnym znaczeniu instytucji dla funkcjonowania społeczeństw oraz staje się inspiracją do podejmowania dalszych badań tej problematyki.

Jednocześnie instytucjonalizm stał się platformą interdyscyplinarnego dialogu socjologów, ekonomistów, politologów, historyków, kulturoznawców, prawników i antropologów. W konsekwencji tego zróżnicowania perspektyw badawczych właściwych dla poszczególnych, wskazanych wyżej dyscyplin, w obrębie ram teoretycznych instytucjonalizmu mieszczą się różne teorie (np. instytucji,

wyboru publicznego czy zbiorowego, kosztów transakcyjnych, struktury i agencji, gier), rozmaite modele (np. *homo oeconomicus*, *homo sociologicus*, *homo psychologicus*, model racjonalnego podejmowania decyzji), prowadzone są odwołujące się do teorii badania empiryczne, różnego rodzaju eksperymenty laboratoryjne (np. psychologiczne, gry komputerowe, symulacje) i procedury ewaluacyjne (jako przesłanki sformułowań o charakterze normatywnym i praktycznym) oraz wykorzystywane dane zastane i analizy historyczne. Ramy instytucjonalizmu są szerokie nie tylko w sensie wyznaczania rozległego, interdyscyplinarnego obszaru rozważań, ale sprzyjają analizom prowadzonym na różnych poziomach życia społecznego (od jednostki ludzkiej do złożonego i globalnego świata społecznego)¹. Ogólnie rzecz ujmując, analizy te obejmują zagadnienia statyki i dynamiki instytucjonalnej. Te pierwsze zajmują się problemami struktury i funkcji instytucji, te drugie zaś obejmują problematykę genezy instytucji, zmiany instytucjonalnej i procesów instytucjonalizacji². Kategoria instytucji i ogólnie problematyka instytucjonalna staje się coraz bardziej widoczna i powszechnie akceptowana jako płaszczyzna integracji nauk społecznych³. Podstawowy problem, przed jakim stają badacze zajmujący się tematyką instytucjonalną, sprowadzić można do pytania, jak badać instytucje. Pytanie to zawiera szereg kolejnych dylematów, które należałoby rozstrzygnąć przed przystąpieniem do badań, np. co rozumiemy pod pojęciem instytucji; czy wszystkie instytucje są mierzalne; jakich metod (ilościowych czy jakościowych) użyć, by zbadać dany problem instytucjonalny; kto powinien być podmiotem badania, a co stanowić jego przedmiot; czy można mówić o uniwersalności metod badania i miar instytucji oraz czy możliwe są porównania wyników takich badań itp.

Niniejszy artykuł ma na celu próbę przybliżenia odpowiedzi na wspomniane pytania w oparciu o opinie wyrażone przez teoretyków instytucjonalizmu oraz wybrane przykłady badań empirycznych z tego zakresu.

Przyjęto założenie, że podejście instytucjonalne w naukach społecznych pozostaje na etapie poszukiwania zasad i metod badania instytucji, które pozwalałyby zintegrować dotychczasowy dorobek nurtów instytucjonalnych występujących w ramach poszczególnych dyscyplin naukowych.

W artykule można wyróżnić trzy zasadnicze części. Pierwsza poświęcona jest konceptualizacji kategorii instytucji. Druga odnosi się do podstaw badawczych instytucji i dylematów z tym związanych. Trzecia przedstawia przykłady empirycznych badań nad instytucjami.

¹ P. Chmielewski, *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011, s. 12–13.

² B. Gąciarz, *Instytucjonalizacja samorządności. Aktorzy i efekty*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 2004, s. 30.

³ J. Wilkin, *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2016, s. 113.

2. Wieloznaczność pojęcia instytucji

Różnorodność przejawiania się instytucji ma odzwierciedlenie w ich definiowaniu. Do najpowszechniejszych ujęć (koncepcji) tego pojęcia w naukach społecznych zaliczyć można instytucje jako:

- (1) reguły gry, procedury, konwencje itp.,
- (2) ograniczenia,
- (3) wzorce myślenia i zachowania,
- (4) stany równowagi,
- (5) sposoby postępowania, środki do celu,
- (6) struktury i stosunki społeczne,
- (7) organizacje,
- (8) symbole i znaki kulturowe.

Definicja instytucji jako reguł gry jest najbardziej popularna i chyba najczęściej przytaczana w literaturze przedmiotu. To podejście zostało spopularyzowane przez Douglassa C. Northa w wydanym w 1990 roku *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, gdzie autor pisze, że *instytucje są to zasady gry w społeczeństwie*⁴. Zatem instytucje ujmowane są bardzo szeroko, gdyż obejmują normy, konwencje, ustalenia, procedury itp., które kształtują ludzkie zachowanie. Podobne podejście reprezentują także inni uczeni. Oliver E. Williamson proponuje, by jako instytucje traktować z jednej strony otoczenie instytucjonalne (*rules of the game*), a z drugiej również instytucje zarządzania, które ową grę prowadzą (*the play of the game*)⁵. Przedstawiciel tradycyjnej ekonomii instytucjonalnej, John R. Commons, definiuje instytucje jako *działania zbiorowe w celu kontroli działań indywidualnych*⁶. Natomiast Geoffrey Hodgson twierdzi, że instytucje to *systemy ustanowionych i osadzonych reguł społecznych, które kształtują ludzkie interakcje*⁷. W ujęciu instytucji jako reguł gry chodzi o podkreślenie, że jednostki, chcąc zrealizować własne cele i interesy, postępują zgodnie z określonym zestawem reguł, które im to umożliwią. Postępowanie jednostek może być wówczas intencjonalne i dobrowolne lub wymuszone przez oczekiwane sankcje.

Instytucje mogą być również rozumiane jako zewnętrzne ograniczenia, ale nie w znaczeniu barier fizycznych czy technologicznych. We wspomnianej już definicji instytucji D.C. North rozwija ją dodając: (...) *lub bardziej formalnie, (instytucje) to stworzone przez ludzi ograniczenia, które kształtują ludzkie interakcje*⁸. Ujęcie instytucji jako reguł gry i jako ograniczeń jest przez niego traktowane

⁴ D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York 1990, s. 3.

⁵ O. E. Williamson, *The Institutions of Governance*, „The American Economic Review”, vol. 88, nr 2, (May, 1998) s. 75; http://www.jstor.org/stable/116896?seq=1#page_scan_tab_contents (data dostępu: 15.01.2017).

⁶ J.R. Commons, *Institutional Economics*, Macmillan, New York 1934, s. 69–70, za: D. Kuder, *Pojęcie instytucji w teorii ekonomii*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, 2011, nr 19, s. 85, <http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt19/06.pdf> (data dostępu: 14.01.2017).

⁷ R.M. Hodgson, *What are institutions*, „Journal of Economic Issues”, vol. XL, nr 1, (March 2006), s. 2, <http://www.geoffrey-hodgson.info/user/bin/whatareinstitution.pdf> (data dostępu: 14.01.2017).

⁸ D.C. North, op. cit., s. 3

wymiennie. Należy się jednak zastanowić, czy nie ma między nimi różnicy, która może mieć znaczenie dla badania konkretnych przypadków. W istocie chodzi o to, że reguły gry nie są dokładnie tym samym, co ograniczenia gry, a instytucje mogą być postrzegane jako zewnętrzne⁹. Przykładowo mogą stanowić ramy dla społecznych interakcji, ale nie determinować zasad tych zachowań. Występowanie ram (ograniczeń) funkcjonowania daje jednostkom poczucie bezpieczeństwa i przewidywalności w podejmowaniu działań teraz i w przyszłości, ale nie określa warunków, w jakich powinny przebiegać.

Trzeci sposób ujmowania instytucji to traktowanie ich jako wzorców czy sposobów myślenia i zachowania podzielanych przez określoną zbiorowość. Takie podejście możemy spotkać w pracach klasyków, np. u Thorsteina Veblena, dla którego *instytucja jest czymś w rodzaju zwyczaju, który stał się w sposób oczywisty niezbędny oraz powszechnie akceptowany*¹⁰ i Emile'a Durkheima, który przez instytucje rozumiał *wszelkie przekonania i wszystkie sposoby postępowania ustanowione przez zbiorowości*¹¹. Również współcześni uczeni zwracają uwagę na takie ujęcie instytucji, zakładając, że instytucje są *samopodtrzymującym się systemem podzielanych przekonań*¹² albo podzielanymi wzorami myślowymi¹³.

Instytucje są także definiowane i analizowane jako stany równowagi (*social equilibria*). To podejście jest szczególnie bliskie uczyonym zajmującym się teorią gier¹⁴. Zakładają oni, że w sytuacji, kiedy wszyscy gracze zoptymalizowali swoje działania, biorąc pod uwagę zachowania innych, i żaden z graczy nie ma powodu do zmiany decyzji, gra osiąga równowagę. Krótko mówiąc, życie społeczne, gospodarcze czy polityczne jest nieustanną grą, a instytucje są sposobem (czyli społecznie ukształtowanym urządzeniem) porządkowania tej gry¹⁵.

⁹ R. Rogowski, *Institutions as Constraints of Strategic Choice* [w:] *Strategic Choice and International Relations*, red. D.A. Lake, R. Powell, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1999, s. 115–116, https://books.google.pl/books?id=fce5nqEVz4IC&pg=PA115&lpg=PA115&dq=institutions+as+constraints+on+strategic+choice&source=bl&ots=kcnDb0v1en&sig=a4TgtVpBLCwUh7ABlqWcHNQfZIA&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwjdnv_7_O7RAhUGCpoKHav1DTsQ6AEIQTAD#v=onepage&q=institutions%20as%20constraints%20on%20strategic%20choice&f=false (data dostępu: 15.01.2017).

¹⁰ T. Veblen, *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*, George Allen&Unwin, London 1924, s. 101 [za:] B. Klimczak, *Wybrane problem i zastosowania ekonomii instytucjonalnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 28.

¹¹ E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, Macmillan, London 1982 [za:] *Readings From Emile Durkheim*, red. K. Thompson, Taylor & Francis e-Library, 2005, s. xiv, [http://www.ufg.uni-kiel.de/dateien/dateien_studium/Archiv/2015_Lesenswert/texte/Durkheim/5BK_Thompson%5D_Readings_from_Emile_Durkheim_\(Key_Te\(BookZZ.org\).pdf](http://www.ufg.uni-kiel.de/dateien/dateien_studium/Archiv/2015_Lesenswert/texte/Durkheim/5BK_Thompson%5D_Readings_from_Emile_Durkheim_(Key_Te(BookZZ.org).pdf) (data dostępu: 18.01.2017).

¹² M. Aoki, *Toward a Comparative Institutional Analysis*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London 2001, s. 10.

¹³ A.T. Denzau, D. North, *Shared Mental Models: Ideologies and Institutions*, „Kyklos. International Review for Social Sciences” 1994, vol. 47, nr 1, s. 3–31, doi: 10.1111/j.1467-6435.1994.tb02246.x.

¹⁴ M. Aoki, op. cit.; A. Greif, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 2006; A. Schotter, *The Economic Theory of Social Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

¹⁵ J. Wilkin, op. cit., s. 102.

Interesujące podejście do instytucji zaproponował socjolog Richard Swedberg, który uważa, że kluczową kategorią dla tworzenia instytucji jest interes¹⁶. Instytucje są traktowane jako środki postępowania prowadzące do konkretnego celu. Innymi słowy instytucje są traktowane instrumentalnie przez graczy (najczęściej grupy nacisku), którzy wykorzystują je, by osiągnąć określone cele. Jeżeli gracze nie są zadowoleni z istniejącego instytucjonalnego porządku, a dysponują znaczącą politycznie i ekonomicznie siłą, mogą spróbować zmienić warunki instytucjonalne, wykorzystując do tego presję polityczną i lobbings. Instytucje służą interesom graczy, którzy są wystarczająco silni, by wpływać na ich kształt.

W socjologii instytucje są postrzegane jako struktury odpowiedzialne za występowanie określonych zachowań i relacji społecznych. Zdaniem W. R. Scotta¹⁷ instytucje to struktury (oraz działania o charakterze kognitywnym, normatywnym i regulatywnym), które stabilizują i nadają sens zachowaniom społecznym. Instytucje są więc strukturami społecznymi, określającymi status czy role pełnione przez jednostki, tj. rodzina, religia, armia czy szkolnictwo wyższe.

W odróżnieniu od ekonomistów, którzy wyraźnie rozróżniają zasady gry i graczy (zgodnie z propozycją Northa), przedstawiciele nauk politycznych (J.G. March i J.P. Olsen¹⁸) i socjologii (J.W. Meyer i B. Rowan¹⁹) uważają, że organizacje również są instytucjami. Takie organizacje, jak parlament, związki zawodowe, organy ustawodawcze czy przedsiębiorstwa tworzą specyficzne instytucje, które narzucają ludziom określone zachowania.

Wreszcie instytucje mogą być traktowane jako kulturowe znaki i symbole, skrypty zachowań, mity, tabu czy świętości, które wywołują określone postawy i zachowania. Te kulturowe i kognitywne elementy są wsparciem dla konkretnych struktur społecznych, zapewniają im legitymizację oraz nadają sens życiu społecznemu²⁰.

W literaturze z zakresu nauk społecznych utrwalił się podział instytucji na formalne i nieformalne. Instytucje formalne to przede wszystkim systemy prawne, normujące funkcjonowanie życia politycznego, gospodarczego i społecznego, ale również kodeksy postępowania w organizacjach, organizacje publiczne i prywatne, w tym przedsiębiorstwa. Obok instytucji formalnych można wymienić szereg instytucji nieformalnych, których przykładami są zwyczaje, tradycje, normy moralne, wzory kulturowe, religie czy utrwalone sposoby myślenia. Instytucje for-

¹⁶ *An Interest-Based Concept of Institutions* zaprezentowany w: R. Swedberg, *The Toolkit of Economic Sociology*, SOCIUS Working Papers, nr 4/2006, s. 11–14; <https://www.repository.utl.pt/bitstream/10400.5/1981/1/wp200604.pdf> (data dostępu: 15.01.2017)

¹⁷ W.R. Scott, *Institutions and Organizations. Ideas, Interests and Identities*, SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2014, s. 55 i dalsze.

¹⁸ J.G. March, J.P. Olsen, *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, „The American Political Science Review” 1984, vol. 78, nr 3, s. 734–749, <http://www.la.utexas.edu/users/chenry/core/Course%20Materials/March1984/0.pdf> (data dostępu: 15.01.2017).

¹⁹ J.W. Meyer, B. Rowan, *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*, „The American Journal of Sociology” 1977, vol. 83, nr 2, s. 340–363; http://web.unitn.it/files/download/12401/americal_journal_of_sociology_83_1977_meyer.pdf (data dostępu: 15.01.2017).

²⁰ W.R. Scott, op. cit., s. 55 i dalsze.

malne i nieformalne wzajemnie się uzupełniają i nie mogą istnieć niezależnie²¹. Efektywność instytucji formalnych wynika z ich spójności z istniejącymi instytucjami nieformalnymi. Analiza instytucji nieformalnych pozwala zrozumieć, dlaczego dane instytucje formalne „przyjęły się” bądź „nie przyjęły” w danej społeczności.

Powyższe zestawienie nie ma charakteru wyczerpującego i nie stanowi klasyfikacji istniejących definicji, lecz jest jedynie próbą zademonstrowania, jak obszerny jest „koncept” instytucji, obecny w różnych dyscyplinach i tradycjach naukowych. Instytucje mogą być definiowane odmiennie w zależności od kontekstów ich występowania i celów, którym służy badanie określonego zjawiska społecznego. Nietrudno zauważyć, że poszczególne ujęcia pojęcia instytucji wykazują pewne podobieństwa i po części mogą się nawet pokrywać. Różnice pomiędzy nimi bywają subtelne, ale mają istotne znaczenie. To pokazuje, z jak złożonym zjawiskiem mamy do czynienia i jak trudno w związku z tym stworzyć ogólną, a jednocześnie precyzyjną definicję instytucji.

3. Podstawy badawcze i dylematy z tym związane

Problem rozstrzygnięć związanych z definiowaniem podstawowych kategorii, w tym zwłaszcza instytucji, jest jednym z wielu dylematów, jakie stoją przed badaczami reprezentującymi podejście instytucjonalne. Coraz częściej zatem pojawiają się opracowania poświęcone metodycznej stronie badań instytucji. Mają one bardzo zróżnicowany charakter – począwszy od koncentrujących się na ogólnych założeniach przez zawierające rekomendacje dla reprezentantów poszczególnych dyscyplin naukowych aż po analizy i uwagi dotyczące badania konkretnych sfer życia społecznego lub pojedynczych instytucji.

Pomiar instytucji jest tematem wnikliwej analizy przedstawionej przez Stefana Voigta w artykule *How (Not) to Measure Institutions*. Znalazły się tam m.in. pragmatyczne propozycje dotyczące pomiaru instytucji²². Autor podkreśla, że nie możemy obserwować preferencji podmiotów (aktorów), a jedynie ich zachowania i zewnętrzny obserwator może ocenić, czy są one zgodne z obowiązującą zasadą czy nie.

Żeby oszacować (*estimate*) różnice między związanym z daną instytucją zachowaniem spodziewanym i rzeczywiście obserwowanym, w pierwszej kolejności trzeba wyodrębnić instytucję, której efekty są przedmiotem zainteresowania badającego.

²¹ W. Rudolf, *Możliwości wykorzystania nowej ekonomii instytucjonalnej w rozwoju sektora publicznego*, „Zarządzanie Publiczne” 2015, vol. 30, nr 2, s. 109–118; J. Wilkin, op. cit., s. 100.

²² W niniejszym opracowaniu przedstawione zostały skrótowo wybrane propozycje dotyczące pomiaru instytucji, więcej na ten temat można znaleźć w: S. Voigt, *How (Not) to Measure Institutions*, „Journal of Institutional Economics” 2013, vol. 9, s. 1–26, doi: 10.1017/S1744137412000148 (data dostępu: 14.01.2017).

Przed przystąpieniem do pomiaru instytucji konieczne jest przedstawienie w zwięzły i klarowny sposób jej definicji. Kiedy instytucja zostanie wyodrębniona na tyle precyzyjnie, na ile to możliwe, kolejnym krokiem jest określenie, jakie zachowanie, które da się zaobserwować u aktorów, odnosi się do tejże instytucji.

Problemem jest także wybór optymalnego okresu pomiaru rzeczywistej implementacji instytucji. W pomiarze niektórych instytucji można mówić o naturalnym minimalnym okresie, wyznaczonym np. przez kadencję danego podmiotu. Wybór zakresu czasowego badania ma również wpływ na liczbę możliwych obserwacji oraz jakość dostępnych lub otrzymanych danych.

Jeżeli instytucje mają być wykorzystane jako zmienne niezależne, trzeba się upewnić, czy występują one na tyle długo, by mogły mieć wpływ na przyjęte w badaniu zmienne zależne. Niełatwy może okazać się również sam pomiar obserwowanych zachowań. Przykładowo w odniesieniu do instytucji ekonomicznych uwzględnienie w obliczeniach zachowania wszystkich aktorów (podmiotów) wydaje się prawie niemożliwe. Inaczej może być w przypadku niektórych instytucji politycznych, gdzie liczba podmiotów (aktorów) reprezentujących władzę jest względnie ograniczona.

W badaniach naukowych dużą wagę przywiązuje się do obiektywności pomiaru, co w tym przypadku oznacza, że ktokolwiek powtórzy pomiar instytucji w ten sam sposób, powinien otrzymać taki sam rezultat. Jest to możliwe wyłącznie wtedy, kiedy kryteria, zasady kodowania, różne komponenty pomiaru itd. są w pełni jawne. Tymczasem autor zauważa, że nawet najczęściej wykorzystywane miary (np. *Freedom in the World*) nie spełniają tego warunku.

Bywa, że badacz jest zainteresowany efektami zjawiska o szerszym zakresie niż pojedyncza instytucja, np. niezależność wymiaru sprawiedliwości. W takim przypadku konieczne jest wyselekcjonowanie głównych składników, które następnie będą syntetyzowane, bo złożoność wybranego zjawiska nie pozwala na bezpośrednie obserwacje i badania²³.

Uzupełnieniem powyższych propozycji mogą być wnioski przedstawione przez J.J. Sztaudyngera podczas wystąpienia na temat zasadności stosowania metod ilościowych do analizowania instytucjonalnych uwarunkowań²⁴. Prelegent skupił się na trudnościach modelowania ekonometrycznego. Zwracał uwagę na znaczenie wiedzy *a priori* w procesie modelowania, od której zależy jakość modelu, w tym wskazanie czynników (zmiennych) kluczowych oraz możliwość odróżnienia zależności pozornych od rzeczywistych. Trudności w pomiarze wiążą się z faktem, że nie ma zmiennych, które są doskonale mierzalne, a do modelu możemy wprowadzić tylko ich ograniczoną liczbę, co nie pozostaje bez wpływu na wartość otrzymanych w ten sposób parametrów. Problemów nastręcza również określenie kierunku oddziaływania na siebie zmiennych oraz ich współzależność. Analizy przeprowadzane z pomocą modeli ekonometrycznych są oparte o zmiany historyczne, więc model może służyć do przybliżonego tzw. miękkiego wniosko-

²³ Ibidem, s. 16–20.

²⁴ Wystąpienie wygłoszone w ramach Seminarium Forum Myśli Instytucjonalnej „Wokół metody. Jak badać instytucje?”, które odbyło się 7 listopada 2016 r. na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego.

wania. Modelowanie ekonometryczne może więc być przydatne do badania uwarunkowań instytucjonalnych, ale przy uwzględnieniu, w miarę możliwości, jego ograniczeń i niedoskonałości. Każda próba badania instytucji powinna być zatem poprzedzona krytycznym spojrzeniem na rzeczywistą możliwość i celowość ich pomiaru.

Dylematy badawcze wynikające z podejścia instytucjonalnego bywają także rozpatrywane w odniesieniu do poszczególnych dyscyplin naukowych, a w ich ramach do konkretnych problemów. W obrębie ekonomii główne zagadnienia poruszane w ramach nurtów instytucjonalnych dotyczą objaśnienia roli instytucji, ich wpływu na zachowania jednostek oraz na różne aspekty działań gospodarczych. W ramach tych badań podejmuje się próby tworzenia modeli opisujących zmiany instytucjonalne oraz ich oddziaływanie na funkcjonowanie sfery realnej w różnych przekrojach. Jednak zbudowanie uniwersalnego modelu przedstawiającego wpływ czynników natury instytucjonalnej na gospodarkę wydaje się niemożliwe. Wiąże się to głównie z trudnościami z kwantyfikacją jakościowych elementów takiego badania. Mimo to analiza wybranych instytucji umożliwi naświetlenie wyznaczników rozwoju charakterystycznych dla różnych gospodarek. Pozwala też na wskazanie pewnych wspólnych właściwości tych procesów, które w efekcie powinny prowadzić ku dobrobytowi²⁵.

Podejście instytucjonalne znalazło szerokie zastosowanie w badaniach wzrostu gospodarczego. Obecnie dziedzina ta przeżywa ogromny rozwój, także dzięki rosnącej liczbie danych opisujących instytucje i ich jakość. Naukowcy używają różnych miar instytucjonalnych, obejmujących polityczną niestabilność (np. przewroty polityczne, wojny domowe), cechy charakterystyczne społeczeństwa (zróżnicowanie dochodów, zróżnicowanie narodowościowe i religijne), jakość kapitału społecznego, opis instytucji formalnych (np. system prawny) i miary jakości instytucji (np. stopień wdrożenia uprawnień własnościowych), które wpływają na wymianę gospodarczą. Ostatnio, obok prac wykorzystujących zregulowane indeksy, do analizy specyficznych zagadnień są używane także zdezagregowane subiektywne wskaźniki instytucjonalne²⁶.

Janine Aron podjęła próbę usystematyzowania wskaźników instytucjonalnych wykorzystywanych w literaturze dotyczącej wzrostu gospodarczego, zwracając uwagę na różnicę między wskaźnikami opisującymi cechy instytucji a wskaźnikami oceniającymi efekty ich działania. Miary używane w badaniach podzieliła na pięć grup²⁷:

- (1) miary jakości instytucji (m.in. zabezpieczenie umów i uprawnień własnościowych),
- (2) miary jakości kapitału społecznego (m.in. miara wolności obywatelskich),

²⁵ E. Gruszewska, *Instytucje a proces tworzenia kapitału w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Białymstoku, Białystok 2013, s. 9.

²⁶ M. Brzozowski, P. Gierałowski, D. Milczarek, J. Siwińska-Gorzela, *Instytucje a polityka makroekonomiczna i wzrost gospodarczy*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa 2006, s. 26–27.

²⁷ J. Aron, *Growth and Institutions: A Review of The Evidence*, „The World Bank Research Observer” 2000, vol. 15, nr 1, s. 99–135 (metody opisane na s. 107–113).

- (3) charakterystyki społeczne (m.in. zróżnicowanie etniczne, napięcia narodowościowe),
- (4) charakterystyki polityczne (m.in. typ i trwanie reżimu politycznego),
- (5) miary politycznej niestabilności.

Jej zdaniem rozróżnienie między wskaźnikami opisującymi efekty działania instytucji oraz cechy instytucji jest bardzo ważne, gdyż charakterystyki instytucji ekonomicznych lub politycznych nie mówią nic o ich wpływie. Natomiast miary jakości instytucji pokazują, jak efektywnie istniejące zasady są wdrażane. Na przykład miary jakości instytucji formalnych obejmują subiektywne rankingi efektywności uprawnień własnościowych i poziomu biurokracji (łatwość prowadzenia działalności gospodarczej).

4. Przykłady doświadczeń badawczych

Danuta Miłaszewicz podjęła się badań empirycznych poświęconych ukazaniu zależności między jakością instytucji a wzrostem gospodarczym, wyrażonym poziomem PKB *per capita* na przykładzie Polski i wybranych krajów. W tym celu wykorzystwała wskaźniki jakości instytucji formalnych i nieformalnych, będące wynikami badań przeprowadzonych przez The Heritage Foundation (*Index of Economic Freedom*²⁸), Freedom House (*Freedom House Index*²⁹) oraz World Bank (*Worldwide Governance Indicators*³⁰), obejmujących różne aspekty struktury instytucjonalnej i pomiaru jakości instytucji³¹.

Autorka badań zwraca uwagę na trudności, jakie napotkała w trakcie przeprowadzania badań empirycznych. Pierwszą, o której wspomina, jest brak w literaturze dotyczącej wzrostu gospodarczego jednej (obowiązującej) definicji instytucji. O ile w ujęciach teoretycznych panuje względna zgodność w definiowaniu tego pojęcia, o tyle w badaniach empirycznych definiowanie instytucji zależy od celu i sposobu badania. Kolejnym problemem jest wykorzystywanie przez badaczy różnych typów modeli wzrostu (strukturalnych lub zredukowanych, w różny sposób opisujących wpływ zmiennych instytucjonalnych na wzrost gospodarczy), a w związku z tym występowanie różnic w doborze zmiennych objaśniających. Problematiczne jest również używanie przez badaczy kilku wskaźników oceny zmiennych instytucjonalnych, które dodatkowo mogą być z sobą skorelowane. Autorka zauważa, że indeksy jakości instytucji zazwyczaj mierzą, jak dobrze są oceniane reguły gry, a nie jakie są one w rzeczywistości. Powoduje to trudności

²⁸ Szczegółowe informacje dotyczące IEF dostępne na stronie: <http://www.heritage.org/index/about> (data dostępu: 13.01.2017).

²⁹ Szczegółowe informacje dotyczące FHI oraz aktualne dane dostępne na stronie: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> (data dostępu: 13.01.2017).

³⁰ Szczegółowe informacje dotyczące WGI oraz aktualne dane dostępne na stronie <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (data dostępu: 13.01.2017).

³¹ D. Miłaszewicz, *Jakość instytucji a wzrost gospodarczy* [w:] *Problemy teorii i polityki makroekonomicznej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 19, s. 5, www.wneiz.pl/nauka_wneiz/sip/sip19-2011/SiP-19-1.pdf (data dostępu: 13.01.2017).

z ustaleniem kierunku zależności między sytuacją gospodarczą a jakością instytucji. Trzeba wówczas rozstrzygnąć kwestię endogeniczności zmiennych instytucjonalnych. Ostatnią przeszkodą, o której wspomina D. Miłaszewicz, jest jakość i dostępność danych. Zwraca ona uwagę, że wiele cech instytucji jest trudnych do kwantyfikowania, co powoduje konieczność używania przybliżonych miar. Podstawą tworzenia wskaźników jakości instytucji są badania subiektywnych odczuć różnych uczestników życia gospodarczego i bardzo często okazują się one bardziej miarodajne niż wskaźniki obiektywne. Jako przykład podaje badanie poziomu korupcji – niezależnie od tego, czy kraj charakteryzuje wysoki czy niski poziom skorumpowania, oficjalnie notuje się niewielką liczbę przypadków lub procesów dotyczących korupcji. Natomiast według subiektywnych odczuć badanych w tej sprawie uzyskuje się zdecydowanie odmienne wyniki³².

Maria Lissowska analizowała instytucje gospodarki rynkowej w Polsce. Analizując przydatność różnych podejść instytucjonalnych do badania transformacji zwraca uwagę, że przemiany instytucjonalne okresu transformacji w szerszym zakresie, w odniesieniu do krajów Europy Środkowej i Wschodniej, były przedmiotem prac niektórych przedstawicieli kierunków ekonomii instytucjonalnej, ale prace te nie były liczne. Zdaniem M. Lissowskiej przegląd badań na temat wpływu zmian instytucjonalnych na wzrost w gospodarkach przechodzących okres transformacji pokazuje niejednoznaczne wyniki. Przyczyn takiego stanu rzeczy autorka upatruje w szerokim zakresie instytucji, trudności ich mierzenia i liczbie czynników pozainstytucjonalnych, wpływających na wzrost gospodarczy³³.

Ewa Gruszewska podjęła się analizy otoczenia instytucjonalnego ukształtowanego podczas transformacji systemowej oraz instytucji nieformalnych w odniesieniu do procesu tworzenia kapitału w Polsce. W swojej książce podkreśla, że mimo wielu badań nad instytucjami i ich rolą w gospodarce wciąż stanowią one tematykę nie do końca zgłębioną. Nie stworzono uniwersalnego modelu, eksponującego najsprawniejsze instytucje, które po implementacji w gospodarkach docelowych działałyby najskuteczniej, generując największe korzyści. W tworzeniu takiego modelu należałoby z pewnością wykorzystać dorobek naukowców reprezentujących wiele kierunków instytucjonalnych. Wielostronne podejście pozwoliłoby na wskazanie takich instytucji, które byłyby „dobre” dla rozwoju gospodarczego oraz tego, w jaki sposób kreują korzystne skutki ekonomiczne.

Autorka ta posłużyła się analizą instytucji formalnych tworzonych egzogenicznie w stosunku do podmiotów sfery realnej oraz instytucji nieformalnych, które kształtują się pod wpływem samych jednostek. W badaniach wykorzystwała zatem kompilację ujęć instytucji pochodzących z nowej ekonomii instytucjonalnej oraz starej ekonomii instytucjonalnej i ekonomii behawioralnej³⁴.

Przedmiotem badań B. Gąciarz była instytucjonalizacja sposobu sprawowania władzy publicznej i wzorców działania aktorów współtworzących nową przestrzeń, która zrodziła się w wyniku utworzenia struktur powiatów i nowych woje-

³² Ibidem, s. 23–24.

³³ M. Lissowska, *Instytucje gospodarki rynkowej w Polsce, Institutions for Market Economy. The Case of Poland*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 79, 85.

³⁴ E. Gruszewska, op. cit. s. 11.

wódtw samorządowych. Autorka podkreśla, że tego typu badania nie można zrobić przy wykorzystaniu jednej konkretnej metody badawczej. Proces ten wymaga poznawania go z punktu widzenia wielu różnych jego aspektów. Dla uzyskania adekwatnej wiedzy o jego przebiegu i rezultatach niezbędne jest zebranie różnorodnego materiału źródłowego. Z tego powodu cały projekt badawczy był oparty na założeniach charakterystycznych dla metody integralnej. W docieraniu do istotnych składników badanego procesu wykorzystane zostały zarówno źródła zastane (akty prawne, dokumenty, relacje i publicystyka prasowa), jak i źródła wywołane (wywiady oraz rezultaty badania ankietowego radnych). Najważniejsze w tym procesie badawczym było docieranie do konkretnych faktów, które odzwierciedlają społeczne prawidłowości, ujawnianie wzorów myślenia i działania określających rezultaty zachowań zbiorowych i indywidualnych aktorów społecznych³⁵.

Przy formułowaniu uogólnień i charakteryzowaniu badanych zjawisk autorka zastosowała podejście antropologiczne polegające na dążeniu do zrozumienia sensu określonego działania i jego wpływu na różne aspekty funkcjonowania społeczności, w jakiej ono zachodzi. Badane zjawiska były więc charakteryzowane w kategoriach jakościowych, a nie ilościowych, poprzez ich sens i funkcje, a nie poprzez parametry określające ich wielkość, natężenie i frekwencję oraz z perspektywy tendencji w działaniach społecznych, jakie utrwalają, a nie z perspektywy bieżących przejawów. Dane ilościowe pochodzące z badań ankietowych pełniły w tym kontekście funkcję materiału pozwalającego szczegółowo scharakteryzować zjawiska ustalone w drodze uogólnień obserwacji i analiz teoretycznych³⁶.

5. Podsumowanie

Problem badania instytucji jest równie interesujący, co niezwykle złożony, czego ilustracją mogą być przytoczone w tekście przykłady badań nad instytucjami. Uczeni próbujący wykorzystać w swoich badaniach instytucjonalne podejście zmagają się z wieloma trudnościami, począwszy od wieloznaczności pojęcia instytucji i możliwości pomiaru instytucji poprzez nietatwy dobór metody (metod) i narzędzi badawczych, różną jakość danych i dostęp do nich, skomplikowaną analizę i interpretację wyników aż po poprawne sformułowanie wniosków. W komentarzach do swoich badań przywoływane autorki zwracały uwagę na ich wieloaspektowość, oznaczającą konieczność dostrzegania wzajemnego oddziaływania na siebie instytucji oraz wpływu czynników pozainstytucjonalnych na analizowane zjawisko.

Przedstawiona analiza pozwala na sformułowanie wniosku o braku uniwersalnego wzorca procesu badawczego instytucji. Można jedynie wymienić kilka podstawowych zasad obowiązujących w tego typu badaniach. Każdorazowo punk-

³⁵ B. Gąciarz, op. cit., s. 16.

³⁶ Ibidem, s. 16–17.

tem wyjścia musi być precyzyjne zdefiniowanie instytucji, która będzie przedmiotem zainteresowania, oraz zachowań, które świadczą o jej występowaniu (lub braku), a są możliwe do zaobserwowania. Należy sprecyzować perspektywę teoretyczną, w obrębie której przeprowadzane będą badania i rozważania i wówczas podjąć decyzję o wyborze metod badawczych. Należy krytycznie podchodzić do jakości danych, w tym do zagregowanych miar instytucji formalnych i nieformalnych. Dobrze jest również pamiętać, że określone instytucje działają inaczej w zależności od kontekstu, wchodzą w interakcje z innymi instytucjami i czynnikami pozainstytucjonalnym, a badacz musi rozpoznać ów kontekst.

Rozważania zawarte w artykule, choć siłą rzeczy ograniczone, potwierdzają hipotezę o poszukiwaniu przez instytucjonalistów metod pozwalających oddać złożoność problematyki instytucji oraz konieczność zintegrowania doświadczeń badawczych nauk społecznych w tym zakresie.

Bibliografia

- Aoki M., *Toward a Comparative Institutional Analysis*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London 2001.
- Aron J., *Growth and Institutions: A Review of The Evidence*, „The World Bank Research Observer” 2000, vol. 15, nr 1.
- Brzozowski M., P. Gierałowski, D. Milczarek, J. Siwińska-Gorzela, *Instytucje a polityka makroekonomiczna i wzrost gospodarczy*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa 2006.
- Chmielewski P., *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011.
- Commons J.R., *Institutional Economics*, Macmillian, New York 1934.
- Denzau A.T., D. North, *Shared Mental Models: Ideologies and Institutions*, „Kyklos. International Review for Social Sciences” 1994, vol. 47, s. 3–31, doi: 10.1111/j.1467-6435.1994.tb02246.x.
- Durkheim E., *The Rules of Sociological Method*, Macmillan, London 1982.
- Ğacıarz B., *Instytucjonalizacja samorządności. Aktorzy i efekty*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004.
- Greif A., *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Gruszewska E., *Instytucje a proces tworzenia kapitału w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Białymstoku, Białystok 2013.
- Hodgson R.M., *What are institutions*, „Journal of Economic Issues” 2006, vol. 40, nr 1, <http://www.geoffrey-hodgson.info/user/bin/whatareinststitutions.pdf>.
- Klimczak B., *Wybrane problem i zastosowania ekonomii instytucjonalnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Kuder D., *Pojęcie instytucji w teorii ekonomii*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2011, nr 19, <http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt19/06.pdf>.

- Lissowska M., *Instytucje gospodarki rynkowej w Polsce/Institutions for Market Economy. The Case of Poland*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008.
- March J.G., J.P. Olsen, *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, „The American Political Science Review” 1984, vol. 78, nr 3, s. 734–749. <http://www.la.utexas.edu/users/chenry/core/Course%20Materials/March1984/0.pdf>.
- Meyer J.W., B. Rowan, *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*, „The American Journal of Sociology” 1977, vol. 83, nr 2, http://web.unitn.it/files/download/12401/americal_journal_of_sociology_83_1977_meyer.pdf.
- Miłaszewicz D., *Jakość instytucji a wzrost gospodarczy [w:] Problemy teorii i polityki makroekonomicznej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 19, www.wneiz.pl/nauka_wneiz/sip/sip19-2011/SiP-19-1.pdf.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York 1990.
- Readings From Emile Durkheim*, red. K. Thompson, Taylor & Francis e-Library, 2005, [http://www.ufg.uni-kiel.de/dateien/dateien_studium/Archiv/2015_Lesenswert/texte/Durkheim/%5BK._Thompson%5D_Readings_from_Emile_Durkheim_\(Key_Te\(BookZZ.org\).pdf](http://www.ufg.uni-kiel.de/dateien/dateien_studium/Archiv/2015_Lesenswert/texte/Durkheim/%5BK._Thompson%5D_Readings_from_Emile_Durkheim_(Key_Te(BookZZ.org).pdf).
- Rogowski R., *Institutions as Constraints of Strategic Choice [w:] Strategic Choice and International Relations*, red. D.A. Lake, R. Powell, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1999, https://books.google.pl/books?id=fce5nqEVz4IC&Pg=PA115&lpg=PA115&dq=institutions+as+constraints+on+strategic+choice&source=bl&ots=kcnDb0v1en&sig=a4TgtVpBLCwUh7ABlqWcHNQfZlA&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwjdnv_7_O7RAhUGCpoKHav1DTsQ6AEIQTAD#v=onepage&q=institutions%20as%20constraints%20on%20strategic%20choice&f=false.
- Rudolf W., *Możliwości wykorzystania nowej ekonomii instytucjonalnej w rozwoju sektora publicznego*, „Zarządzanie Publiczne” 2015, vol. 30, nr 2.
- Schotter A., *The Economic Theory of Social Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Scott W.R., *Institutions and Organizations. Ideas, Interests and Identities*, SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2014.
- Swedberg R., *The Toolkit of Economic Sociology*, SOCIUS Working Papers, nr 4/2006, <https://www.repository.utl.pt/bitstream/10400.5/1981/1/wp200604.pdf>.
- Veblen T., *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*, George Allen & Unwin, London 1924.
- Voigt S., *How (Not) to Measure Institutions*, „Journal of Institutional Economics” 2013, vol. 9, doi: 10.1017/S1744137412000148.
- Wilkin J., *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2016.
- Williamson O.E., *The Institutions of Governance*, „The American Economic Review” 1998, vol. 88, nr 2, http://www.jstor.org/stable/116896?seq=1#page_scan_tab_contents.

<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016>.

<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

<http://www.heritage.org/index/about>.